

I přes nejednotnost výkladu nápis představuje významnou památku, neboť svým datováním spadá do doby daleko starší než dosud známé písemné doklady staroruské provenience. O stavu jazyka své doby však neposkytuje téměř žádné informace. V tomto ohledu jsme tedy odkázáni až na památky následujícího, 11. století.

Ostromirův evangeliář (1056–1057)

Nejstarší známou datovanou staroruskou památkou je tzv. Ostromirův evangeliář, který byl napsán v letech 1056–1057 pro novgorodského místodržícího Ostromira. Je známo dokonce i jméno písáře, který knihu opisoval – byl jím jáhen (dьякон) Grigorij.

Ostromirův evangeliář je kniha o 294 pergaménových listech, psaná cyrilskou unciálou (tzv. uстав) a bohatě umělecky vypravená barevnými iniciálami a třemi celostránkovými ilustracemi. Svým obsahem představuje výbor evangelních čtení, řazených v takovém sledu, v jakém byla čtena při nedělních a svátečních bohoslužbách v průběhu roku (proto označení evangeliář na rozdíl od čtveroevangelia, kde jsou evangelní texty obsaženy v úplnosti a řazeny podle jednotlivých evangelistů – Matouše, Marka, Lukáše a Jana).

Po jazykové stránce jde o velice starobylý text, který věrně zachovává ráz staroslověnské předlohy, podle níž byl přepsán a která zřejmě byla východobulharského původu z doby cara Symeona. Nicméně se zde objevují neklamné stopy toho, že Ostromirův evangeliář vznikl na východoslovanském území, jako důsledné užívání slovesné koncovky -ть ve 3. os. sg. i pl. místo staroslověnského zakončení na -тъ (např. юсть, имъть), koncovka -ъмъ v instr. sg. o-kmenů místo stsl. koncovky омъ, umisťování jerů před likvidami /г/ a /л/ v někdejších praslovanských skupinách typu *тырт, *тылт, *тырт, *тылт (např. църкви, испълни, zatímco staroslověnský úzus vyžadoval psaní jerů po likvidách), záměna písmen х – oy, и – io, л – a, я – ia (např. порхчи, ale пороучение), výskyt střídnice /ž/ na místě stsl. /žd/ (рожьство, прохожж), v přípisku k evangelnímu textu se objevuje dokonce plnohlasí (новѣгородѣ, володимира) aj. Vzhledem k uvedeným jevům je Ostromirův evangeliář i přes starobylost svého jazyka považován spíše za památku církevněslovanskou ruské redakce nežli za kanonický text staroslověnský.

První (a dosud velice spolehlivé) vydání Ostromirova evangeliáře bylo pořízeno významným ruským slavistou A. Ch. Vostokovem (mladším vrstevníkem Josefa Dobrovského) již v r. 1843 v Petrohradě a opatřeno paralelním textem řeckým a jazykovým rozbořem, v němž Vostokov poprvé poukázal na existenci nosovek ve staroslověnštině. V l. 1883 a 1889 byl prostřednictvím I. Savinkova vydán Ostromirův evangeliář fotolitografickou cestou (rovněž v Petrohradě). Z hlediska

dějin české slavistiky je zajímavé, že Ostromirův evangeliář vydal rovněž Václav Hanka v Praze r. 1843 pod názvem Святое Евангелие по Остремирову списку 6574 и 6575; jedná se však o vydání značně nepřesné.

КАЗАКТЬЮУДЬ
ЛА·ДАВЫУУДНТЕ
СА·ИКІБООЧЬ ВЪ
СКРѢШАКТЬМъ
ТВЫІАНЖНВНТъ·
ТАКОЖЕНІНъ·Иаже
ХоциєтъЖНВНТъ·
ОЦЬБОНЕСЖДНТЫН
КОМОУЖЕ·НъСЖДЪ
ВъСъдастъСНОВН·
ДАВЫСНУТЬДТЬ
СНЛ·ИКОЖЕУТЬД

Evangeliář Ostromirův. Část sloupce 13. listu.

Originál památky byl původně uchováván v Sofijském chrámu v Novgorodě, později byl uložen v moskevském Kremlu, po nějaký čas se nacházel v majetku Kateřiny II. a od počátku minulého století se nalézá v rukopisném oddělení Státní veřejné knihovny Saltykova-Ščedrina v Leningradě.

Z literatury o jazyce Ostromirova evangeliáře odkazujeme alespoň na některé práce:

М. Козловский, Исследование о языке Остромирова евангелия. Санкт-Петербург 1885; Ф. Ф. Фортунатов, Состав Остромирова евангелия. Санкт-Петербург 1908; Н. М. Каринский, Остромирово евангелие как памятник древнерусского языка. In: Журнал Министерства Народного Просвещения, 1903 — май; z novějších prací viz např. Л. П. Жуковская, Задачи дальнейшего лингвистического изучения Остромирова евангелия. In: Труды Гос. Публ. библиотеки им. Салтыкова-Щедрина. Ленинград 1958, т. 5 (8), 33—45; Л. П. Жуковская, Значение и перспективы изучения Остромирова евангелия. (В связи с 900-летием памятника.) In: Исследования по лексикологии и грамматике русского языка. Москва 1961 aj.

Následující ukázku (Lukáš XXIV, 13—19) reprodukuujeme podle Vostokovova vydání a shodně s Texty ke studiu vývoje ruského jazyka V. Huňáčka a E. Dvorákové-Bláhové doplňujeme paralelním rekonstruovaným staroslověnským textem podle J. Vajse (Evangelium S. Lucae. Praha 1936).

OSTROMIRŮV EVANGELIÁŘ

13.

и се дѣва отъ нихъ.
бѣста идѣца въ тѣждѣ дѣнь.
въ вѣсъ отстоѧщихъ
стадіи шесть дѣслѣтъ
отъ иєроусалима.
иєже има ємаусъ

14.

и та бесѣдоваста къ себѣ
о вѣсѣхъ
приключьшиихъ сѧ сихъ

15.

и бысть
бесѣдоужїема има.
и сѣтазаїщема сѧ.
самъ ісѣ приближъ сѧ.
идѣаше съ нима

EVANGELIUM S. LUCAE

13.

и се дѣва отъ нихъ
бѣсте идѣща въ тѣждѣ дѣнь
въ вѣсъ, отстоѧтихъ
стадіи шесть дѣслѣтъ
отъ иєроусалима,
иєже има ємаусъ

14.

и та бесѣдовлашетѣ къ себѣ
о вѣсѣхъ
приключьшиихъ сѧ сихъ.

15.

и бысть
бесѣдоужшема има
и сѣтазаїшшема сѧ
и самъ иисоусъ приближъ сѧ
идѣаше съ нима

16.

очи же юю дѣржастъ сѧ.
да юго не познаєта

17.

рече же къ нима
что схѣ словеса си
о нихъже сѣтазаїста сѧ
къ себѣ идѣца
и юста драхла

18.

отъвѣщавъ же юдинъ.
юмоуже има клеопа.
рече къ ніемоу
ты ли юдинъ пришъльцъ юси
въ иєроусалимъ
и не чоу бывшиихъ въ нѣмъ
въ дѣни сила

19.

и рече има
къиихъ
она же рѣста юмоу
иаже о ісѣ назарянинѣ
иже бысть мжжъ пророкъ
сильнъ · дѣлъмъ и словъмъ
прѣдъ богъмъ и вѣсѣми людьми

16.

очи же юю дѣрждашете сѧ.
да юго не познаєте.

17.

рече же къ нима:
что схѣ словеса си,
о нихъже сѣтазаїсте сѧ
къ себѣ идѣша,
и юста драсела?

18.

отъвѣштавъ же юдинъ
юмоуже има клеопа
рече къ ніемоу:
ты ли юдинъ пришъльцъ юси
въ иєроусалимъ
и не чю (ли) бывшиихъ въ ніемъ
въ дѣни съя?

19.

и рече има:
къиихъ?
она же рѣсте юмоу
иаже о иисоусѣ назарянинѣ,
иже бысть мжжъ пророкъ
сильнъ дѣломъ и словомъ
прѣдъ богомъ и вѣсѣми людьми.

Při porovnávání s rekonstrukcí, při níž prof. Vajsovi šlo o podání textu v takové podobě, jaká by odpovídala původnímu nedochovanému cyrilometodějskému znění, zjistíme v ukázce z Ostromirova evangeliáře řadu odchylek. Některé z nich (např. zmíněná koncovka -ть ve 3. os. sg. a pl. sloves proti stsl. -тъ) mají původ ještě v nářečním členění praslovanštiny a představují východo-slovanské zvláštnosti. U jiných lze předpokládat, že odrázejí vývojové změny, k nimž došlo během zhruba dvou století, která oddělují vznik Ostromirova evangeliáře od vytvoření prvního překladu evangelních textů do slovanštiny (např. splynutí 2. a 3. osoby duálu nebo připodobení tvaru imperfekta aoristu, srov. бесѣдоваста u Ostromira a бесѣдовлашете ve Vajsově rekonstrukci aj.).

VYSVĚTLIVKY:

стадии шесть деслть — шedesát stadií (z řec. stadion — délková míra = = 192,27 m);
о ісѣ = о ікоусѣ;
проркъ = пророкъ.

Překlad (podle posledního vydání kralického z r. 1613):

13. A aj, dva z nich šli toho dne do městečka, kteréž bylo vzdálí od Jeruzaléma honů šedesáte, jemuž jméno Emaus.
14. A rozmlouvali vespolek o těch všech věcech, kteréž se byly staly.
15. I stalo se, když rozmlouvali, a sebe se otazovali, že i Ježíš, přiblíživ se, šel s nimi.
16. Ale oči jejich držány byly, aby ho nepoznali.
17. I řekl jim: Které jsou to věci, o nichž rozjímáte vespolek, jdouce, a jste smutní?
18. A odpověděv jeden, kterémuž jméno Kleofáš, řekl jemu: Ty sám jsi z příchozích do Jeruzaléma, ježtos nezvěděl, co se stalo v něm těchto dnů?
19. Kterýmž on řekl: I co? Oni pak řekli jemu: O Ježíšovi Nazaretském, kterýž byl muž prorok, mocný v slovu i skutku, před Bohem i přede vším lidem.

POSTSKRIPCE K OSTROMIROVU EVANGELIÁŘI

слава тѣбѣ ги црю нѣсънъи · яко съпodo
би ма написати еу² лиє се · почадъ же є
писати · въ лѣ⁷ · с·ф·з·д· а оконъча
хъ є въ лѣ⁷ · ф·з·е написадъ же еу²
лиє се · рабоу бжюю нареченоу схіцу
въ крїеннии иосифъ · а мирыскы остро
миръ · близокоу схіцу изаславоу кѣна
зоу · изаславоу же кѣназуу тогда
прѣдръжащоу обѣ власти · и оца свое
го иарослава · и брата своего володимира ·
самъ же изаславъ кѣналь · правлна
шේ столъ оца своего иарослава кїевѣ ·
а брата своего столъ порхчи правити ·
близокоу своему оstromirovu новѣ
городѣ · мънога же лѣ⁷ · дароуи бзъ съ
тажавъшоумоу еу² лиє се на оутѣ
шение мъногамъ дшамъ крѣтии
нѣскамъ · дай ємоу гъ бѣ блнне сты
хъ · єванглиствъ · иоанна · ма⁷ феа ·

лоукъ · ма⁷ · и стыихъ праоцъ · авра
ама · и ѹса⁷ка · и ѹакова · самомоу
емоу · и подроужию его феофа
нѣ и чадомъ єю · и подроужиемъ
чадъ єю · съдравъствоите же мъ
нога лѣ⁷ · съдръжаше пороучение
свое · аминъ ·

азъ григорий ди
яко⁷ · написадъ еу²лиє є · да иже го
разнѣе сего напишє · то не мози
зазърѣти мънѣ грѣшьнику ·
почадъ же писати · мѣца · окта⁸
ка · на пама⁷ · илариона · а око
нъчѧ⁷ · мѣца · майна · въ · ві · на па⁷
єпифана · молю же въсѣхъ по
читающиихъ · не мозѣте кла
ти · нѣ исправльше · почитайте ·
тако бо и сты аплъ пауль глѣ
ть · блтѣ · а нѣ кльнѣте ·
аминъ ·

Postskripce (přípisek) nacházející se na konci Ostromirova evangeliáře je v nejednom ohledu velice cenný a zajímavý spisek. Na rozdíl od vlastního evangelního textu, který vznikl jako opis starší předlohy a je ukázkou literatury překladové, představuje postskripce text originální. Je to vlastně nejstarší známý původní staroruský projev. Poskytuje nám nejen přesné údaje o době a okolnostech vzniku památky, ale i nejednu informaci historickou. Dozvídáme se zde (ve shodě s letopisnými prameny), že v dané době vládl kyjevskému i novgorodskému knížectví Izjaslav Jaroslavič († 1078), jehož sídelním městem byl Kyjev, zatímco v Novgorodě, kde byl dříve knížetem jeho bratr Vladimir Jaroslavič († 1052), zastupoval Izjaslava jeho místodržící (tzv. posadník) Ostromir, který byl v době nepřítomnosti knížete nejvyšším představitelem vládnoucí moci.

VYSVĚTLIVKY:

въ лѣ ⁷ · с·ф·з·д·	— в r. 6564 (= 1056);	блнне	— благословение
въ лѣ ⁷ · ф·з·е ·	— rozumí se r. 6565 (= 1057); první číselný znak , ⁸ v rukopise chybí;	стыихъ	— сватыхъ
лѣ ⁷	= лѣто	мѣца	— мѣсяца
ги	= господи	окта ⁸	— октябрь
цию	= цѣсарю	па ⁷	— память
нѣсънъи	= небесъныи		
еу ² лиє	= евангелие		